

روایاتی از جنایت پهلوی در مسجد گوهرشاد

۲۱ تیر ۱۴۰۱ ساعت ۱۳:۲۰

هم منابع داخلی و همچنین گزارش‌های کنسولگری‌های خارجی حکایت از فاجعه‌ای هولناک در مشهد ثبت کرده‌اند. حادثه‌ای که دور از دید نبوده است ولی سانسور شدید موجب شده تا ابهاماتی در ارتباط با موضوع به خصوص محل دفن کشته‌شدگان در اذهان پژوهشگران باقی بماند...

ویلیام اچ. هورنبروک (Hornibrook H William) جانشین چارلز سیل‌هارت (Hart C Charles) از سال ۱۹۳۳/م ۱۳۱۲ ش. تا ۱۹۴۰/م ۱۳۱۹ ش. به مدت هفت سال از سوی وزارت خارجه آمریکا به سمت وزیر مختار در ایران منصوب گردید و در تهران اقامت داشت.

وی در ۱۶ اسفند ۱۳۱۲ وارد تهران شد و در روز ۱۹ اسفند با وزیر خارجه ایران و روز ۲۸ اسفند با «رضاخان» دیدار کرد و استوارنامه خود را تحویل داد. در کتاب رضاشاه و بریتانیا بر اساس اسناد وزارت خارجه آمریکا که توسط دکتر محمدقلی مجد استاد دانشگاه پنسیلوانیا تألیف شده است. بخش چهارم این کتاب اختصاص به کشتار قیام مسجد گوهرشاد دارد. گزارش‌های ثبت شده توسط هورنبروک سفیر آمریکا در تهران مهم و قابل تأمل هستند که مطالعه و تحلیل آنها فضای سیاسی و سانسور شدید در عصر رضا شاه را نمایان می‌سازد.

وزیر مختار آمریکا در ایران سال ۱۳۱۴ شمسی، سه روایت مختلف را از مسایل مرتبط با فاجعه مسجد گوهرشاد به واشنگتن مخابره کرده است.

روایت نخست او بر اساس گفته‌های سفیر افغانستان از جزئیات واقعه مسجد گوهرشاد تنظیم شده و در آن آمده است: «در گفتگویی که درباره اخبار ارسالی از سرکنسول افغانستان در مشهد به سفیر افغانستان با او داشتم اطلاعات زیر به دست آمد: سفیر به من اطلاع داد که از طریق یک پیام رمزی از سوی سرکنسول افغانستان در مشهد شرح مفصلی از اوضاع به دستش رسیده است. این که در جریان شورش ۸ افغانی کشته شده، ۵۰۰ نفر از مردم جان باخته‌اند، ۸۰۰ نفر مجروح شده‌اند و تقریباً ۲۰۰۰ نفر یا به زندان افتاده و یا ناپدید شده‌اند.» (۱)

دومین روایت هورنبروک، از واقعه گوهرشاد بر پایه اطلاعات دکتر دونالدسن، پزشک بیمارستان آمریکایی مشهد تنظیم شده است. در این گزارش ضمن بیان نحوه وقوع قیام که بسیار نزدیک به واقعیت بوده و در آن به تلاش رضاخان به دین زدایی و مخالفت روحانیون با این امر اشاره شده، به حضور نیروهای نظامی و نحوه کشتار پرداخته شده و آمده است: «... به سرعت پانصد نظامی

کادر را از شهر مجاور به مشهد آوردند و همین نیرو بود که بعداً به روی جمعیت حاضر در حرم آتش گشود و بالاخره آنها را متفرق ساخت. مجموعاً بیش از دو هزار نیروی نظامی در این درگیری شرکت داشتند. ابتدا با تفنگ و تیربار به سوی مسجد آتش گشودند که صدمه جدی ولی قابل جبرانی به مسجد وارد کرد. ابتدا به بالای سر جمعیت شلیک می‌شد ولی به تدریج لوله‌ها پایینتر آمد و تلفات هولناکی به جای گذاشت. طبق برآورد مبلغان مقیم محل بین ۴۰۰ تا ۵۰۰ نفر کشته یا مجروح شدند و دست کم بین پانصد تا ششصد نفر هم دستگیر شدند.» (۲)

سومین روایت هورنیبروک نیز مربوط به تحلیل انگلیسی‌ها از این کشتار است. وی با نقد دیدگاه انگلیسی‌ها راجع به کشتار مسجد گوهرشاد نوشته است: «انگلیسی‌ها در ابتدا سعی داشتند این تراژدی را کوچک جلوه دهند. درست همان گونه که مرگ سردار اسعد و دیگران در زندان را به علل طبیعی نسبت داده بودند. آنان سعی داشتند تعداد تلفات را بسیار کم جلوه دهند. در ابتدا تعداد ۲۵ کشته و ۶۰ نفر مجروح بیان می‌کردند. سپس تجدید نظر کردند و تعداد کشته‌های قیام مسجد گوهرشاد بین چهارصد تا پانصد نفر تخمین زدند.» (۳)

وی سپس با رد اطلاعات انگلیسی‌ها، بر صحت گزارش دونالدسن تاکید کرده و می‌افزاید: «مقامات نظامی ۱۲۸ کشته را در گودالهایی دفن کرده‌اند. شمار مجروحین هم از دویست یا سیصد نفر کمتر نیست. هم اینک ۵۰۴ نفر در سربازخانه محبوس هستند، که از این تعداد ۲۰۰ نفرشان مجروحند. در زندانهای غیر نظامی نیز ۳۱۱ نفر محبوسند که از این تعداد ۲۸ نفرشان مجروح هستند. هر روز محبوسین سربازخانه‌ها را در گروه‌های سی نفره به فلک می‌بندند. دو افسر و هجده سرباز هم کشته و چهارده نفر دیگر مجروح شده‌اند. سیزده زائر افغان هم جان باختند. تعداد بازداشتشدگان از مرز هشتصد نفر می‌گذرد...» (۴)

سرانجام

با بررسی این سه روایت آمریکایی از حادثه گوهرشاد می‌توان تا حدودی به تعداد کشته‌شدگان قیام مسجد گوهرشاد پی برد. در واقع عدد چهارصد تا پانصد کشته موضوعی است که سفیر آمریکا به آن تأکید کرده است. البته این آمار هر چند نمی‌توان آن را با توجه به سانسور شدید عصر پهلوی اول رد یا تایید کرد اما بازگو کننده آن است که کشورهای خارجی نیز به بزرگی این فاجعه اذعان داشتند.

طبق نوشته‌های موجود مجروحان قیام به دو بیمارستان منتقل کرده اند مجروحان نظامی به بیمارستان ارتش و مجروحان عمومی را به بیمارستان امام رضا(ع) منتقل کرده اند که دکتر محمد معاضد، دکتر علیرضا ضیائی، دکتر سید ابوالقاسم قوام آنها را مداوا کرده اند.

تعداد دستگیرشدگان قیام را سرهنگ بیات ۹۰۰ نفر ذکر نموده است. یکی از نظامیان درباره این حادثه چنین نقل نموده: «به ما دستور دادند... وقتی هوا روشن شد نبایستی در مسجد و صحنین آثاری از مجروحین و مقتولین باقی بماند لذا پاسبان‌ها و مأمورین مریضخانه شاه رضا بدون رسیدگی و توجه به این که آیا این مجروحین مرده و یا فقط غش نموده همه را به کامیون ریخته و به قبرستان بردند.»

در باره تلفات گفته‌های ناظران و کسانی که دست‌اندر کار ماجرا بوده اند مختلف است و اعداد با یکدیگر یکسان نیستند. تعداد

۱۶۷۰ کشته هم در خاطرات شوشتری بازرس آستان قدس رضوی و خفیه‌نویس رضا آمده است، به دلیل این که این خاطرات بعد از ۱۲ سال بعد از واقعه منتشر شده خود شوشتری از زبان دیگران نقل می‌کند، چندان قابل اعتماد نیست. همچنین احمد بهار از روزنامه نگاران آن عصر ۱۷۵۰ نفر و علیرضا بایگان در خاطراتش این تعداد را ۱۶۷۰ نفر تأیید می‌کند. به هر حال هم منابع داخلی و همچنین گزارش‌های کنسولگری‌های خارجی حکایت از فاجعه‌ای هولناک در مشهد ثبت کرده‌اند. حادثه‌ای که دور از دید نبوده است ولی سانسور شدید موجب شده تا ابهاماتی در ارتباط با موضوع به خصوص محل دفن کشته شدگان در اذهان پژوهشگران باقی بماند...

پانوشت‌ها:

- ۱_ رضا شاه و بریتانیا بر اساس اسناد وزارت خارجه آمریکا، ص ۱۸۶.
- ۲_ همانص ۱۸۶.
- ۳_ همان، ص ۱۸۷.
- ۴_ خاطرات سیاسی سید محمد علی شوشتری (خفیه نویس رضا شاه پهلوی)، ص ۸۲

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/48820/روایت-چنانیت-پهلوی-مسجد-پهلوی-چنانیت-روایت-48820>